

Ключевые слова: украинская терминология, грамматическая категория, родительный падеж, флексия, второе склонение, единственное число.

Mentynska Iryna. Computer Terminology: Features of the Using of Certain Morphological Categories. The article deals with the problems of modern Ukrainian computer terminology, which is in the process of unification and development. Some grammatical aspects are reviewed in particular including the use of the genitive case endings in computer terms of the 2nd declination masculine. An attempt was made to combine problematic terminological units (where there is doubt as to the choice of flexion) into thematic groups. Specific attention is paid to the terminological unit *macro*, which is currently poorly ordered as to the choice of flexion in the genitive singular. Considering lexical meaning of a word, morpheme structure and stress, a detailed component analysis is carried out and the appropriate ending in genitive singular masculine is determined.

Key words: Ukrainian terminology, grammatical category, genitive, flexion, the second declination, singular.

Стаття надійшла до редколегії
28.05.2013 р.

УДК 81'367.626

Оксана Микитюк

Український займенник – основа творення національної неповторності

У статті проаналізовано граматичний рівень української мови, що сягає своєю стабільністю й водночас неповторністю ще IX віку. Показано граматичні форми займенника, що є основою творення національної самобутності і залишаються стрижневими на будь-якому етапі розвитку мови. Проілюстровано особливості наповнення займенників словесним змістом у сфері мовлення, з'ясовано вживання українського займенника на основі писемних пам'яток XI–XIII ст., українських обрядових пісень та здрібніло-пестливих утворень. Схарактеризовано неповторність займенника як частини мови. Виокремлено національні риси у формах займенників усіх розрядів. Проаналізовано специфіку займенників у різних стилях мовлення, показано українську самобутність у творенні прислів'їв та приказок, з'ясовано інтерферентні помилки у вживанні займенників.

Ключові слова: граматичний рівень української мови, національна неповторність займенника, розряди займенника, займенники в різних стилях мовлення, інтерферентні помилки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Основою творення національної неповторності зазвичай вважають лексичний рівень мови, позаяк є низка слів-символів, що відразу скеровують читача до певного пласту культури, історії, літератури, мови. Приміром, Д. Павличко у вірші «Пам'ять» віддзеркалює історичне минуле українців такими значущими поняттями: Батурин, Базар, Крути і «німа Голгофа наша – Колима...». Проте самобутність мови можна вивчати і на рівні граматичної системи, що в поєднанні з лексичною творить живий організм, який живе своїм самостійним життям, неповторним для кожного народу. Граматика найчастіше виявляє національний характер мови, її своєрідність.

Грамматичний рівень української мови сягає своєю стабільністю й водночас неповторністю, за твердженням А. Кримського, ще IX віку. На основі досліджень пам'яток Русь-України (у праці: «Украинская грамматика», т. 1–2, 1907–1908 pp.) учений переконливо довів консервативність української мови в галузі морфології та показав, що типові граматичні форми вже існували на початку доби літописання: «Мова Наддніпрянщини та Червоної Русь XI віку – це цілком рельєфна, повно означена, яскраво індивідуальна одиниця, і в ній легко можна пізнати предка сьогочасної малоруської мови» [5, с. 9].

Актуальність теми полягає в тому, щоб показати, як у мові збережено та відтворено типові граматичні форми займенника.

Наукова новизна статті – це унаочнення феномена граматичної стабільності і неповторності мови, що є вагомим чинником для відновлення етнічної української свідомості та утвердження

державності української мови (відповідно до 10 статті Конституції). Для аналізу використано комплексний українознавчий підхід, що є засадничим у вивченні мовної системи та творенні національної самобутності.

Вивчення граматичної системи української мови є предметом розгляду низки монографій [1; 5; 10] та підручників [2; 3; 6; 8; 9; 11]. Національну неповторність мови розглядають такі мовознавчі дисципліни, як когнітивна лінгвістика, структурна лінгвістика, соціолінгвістика тощо. Кожна із цих наук має свій спектр порушуваних і вирішуваних проблем. Наприклад, когнітивна лінгвістика описує «картину світу» як основу найменувань того чи того етносу, оскільки мова є стрижневою системою, що віддзеркалює мислення людини і суспільства та відтворює національні традиції. Структурна лінгвістика з'ясовує значущість мовних одиниць та зв'язки між ними. Соціолінгвістика пояснює взаємодію мови і суспільства, розглядаючи мовну політику, мовне планування та інші питання.

Одним з аспектів когнітивної лінгвістики є вивчення національної мовної картини на граматичному рівні. Особливості лексико-граматичних розрядів, специфіка творення парадигм мають свій національний вислід у будь-якій частині мови, приміром, самобутніми для іменника є спільний рід, уживання форми двоїни, специфіка родового відмінка однини іменників II відміни, уживаний у національних пам'ятках кличний відмінок; самобутність прикметника відтворюють повні та короткі форми, неповторні ступені порівняння; самобутнім для дієслова є давноминулий час, творення форм наказового способу, атематичні дієслова тощо.

Мета статті – показати ті граматичні особливості займенника, що є основою творення національної самобутності і залишаються сталими на будь-якому етапі розвитку мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

1. Особливості вживання українського займенника.

1.1. Писемні пам'ятки XI–XIII ст. рясніють українськими формами займенників, що свідчить про українськомовність писарів та літописців: *Не будет слави тобі ні живота* (Літопис Руський), *Оже ти собі не любо, то і другу не твори* (Зборник Святослава).

1.2. Українські архаїчні займенники широко вживані в українських обрядових піснях (*Коня ми дала; Чом не береш мня; Як го не пустити, коли він ся просить*) та прислів'ях (*хто під ким яму копає – той в ню впадає*).

1.3. Національну специфіку української мови відтворюють займенники, що можуть творити здрібніло-пестливі форми із суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*: *усенький, такенький, takesенький*. Наприклад: *Увійшла бабуся старенька-старенька, – аж до землі поникає, та вся-усенька зморщена* (М. Вовчок).

1.4. Самобутність мови ілюструє давня нестягнена форма займенника *той*: *...пізнав тії карі очі* (Т. Шевченко), *... та хто теє скаже!* (П. Тичина).

1.5. «Характерною особливістю займенників є те, що вони наповнюються словесним змістом лише в сфері мовлення» [4, с. 87], – зазначає проф. Іван Ковалик. Утаємниченість займенника дає змогу спроектувати текст на кожного, бо ж будь-хто з нас каже про себе «Я».

2. Неповторність займенника як частина мови. Існують різні погляди на місце займенника в системі частин мови. Олександр Потебня не розглядав такої частини мови. Деякі граматичні теорії ХХ-го ст. кваліфікують займенники як слова, що входять до складу різних лексико-граматичних класів. У мовознавстві традиційно виокремлюють займенник як самостійну частину мови. Відповідно до граматичних значень, особливостей словозміни та синтаксичних функцій займенники співвідносні з: а) іменниками: *я, він, себе, хто, ніхто, абихто, хтось, хтозна-що* (самобутністю займенників цієї групи є творення суплетивних форм (*я – мені, він – його*), неоднакові безприйменникові та прийменникові форми (*його, але в нього; її, але в неї*)); б) прикметниками: *мій, їхній, який, цей, весь, нічий, чийсь, казна-який* (особливість цих займенників полягає в наявності категорії роду, відмінка і числа); в) числівниками: *скільки, стільки, ніскільки* (специфікою займенників цієї групи є зв'язок керування (для поєднання з іменником) у називному і знахідному відмінку та узгодження (для інших відмінків)).

3. Національну неповторність ілюструють займенники усіх розрядів.

3.1. **Особові займенники** виявляють свою специфіку в офіційно-діловому та науковому стилях, у яких зазвичай обминають займенники *я* (*пропоную, наказую*) та *ми* (*пропонуємо, наказуємо*). Займенник *ми* граматично є множиною до *я* (*я прийшла – ми прийшли*). Семантично *ми* може означати і певну кількість осіб, серед яких є *я*. Специфікою займенника *ти* є його уживання з узагальнювальним значенням, наприклад, *ти ідеши і бачиши*.

Національну ментальність відтворює займенник **ви**, що виражає ввічливість і пошану, якщо маємо звертання до однієї особи. Самобутнім в українській мові є вживання займенника **ви**: якщо цей займенник вживаємо зі складеним іменним присудком, то можна використовувати і форму однини, і множини (*Ви раді? Ви рада?*). В мові усталено використовувати множину, проте якщо займенник **ви** має при собі займенники *якийсь, який, такий*, то присудок має форму тільки однини (*Ви такий сердитий*).

Займенники **він, вона, воно, вони** набувають значення вказівки, тому деякі дослідники називають їх особово-вказівними. Займенник **воно** особливий тим, що в стилі художньої літератури його можна вживати замість займенників *він* чи *вона*. Така заміна чоловічого чи жіночого роду середнім виражає зневагу, негативну оцінку, образливе називання і належить до інвективних засобів мовлення. Це засвідчує сучасна і класична література: **Воно** звинувачує, галасує... слизняк він і є слизняк... (І. Котовенко).

Українську самобутність ілюструють фразеологізми з особовими та особово-вказівними займенниками: *з мене досить; нехай йому грець, хто його знає, он воно що; аби почати, а там воно піде, ваша справа*.

Для української мови характерно вживати виражену займенником дійову особу в називному відмінку. Тому типові порушення морфологічної норми особових займенників такі: **мене звати, нами започатковано, тобою проведено** (правильно: *я називаюся, ми започаткували, ти провів*).

3. 2. **Зворотний займенник себе** використовуємо у всіх стилях літературної мови. Займенник **себе** входить до складу фразеологізмів, що унаочнюють українську дійсність: *опановувати себе, не тямити себе, давати собі раду, нічого собі, мотати собі на вус, сам собі пан, не чути землі під собою*.

3. 3. **Вказівні займенники** мають специфічну парадигму, позаяк займенник *той* у жіночому роді має паралельні форми в родовому й орудному відмінках: *тієї, тої; тією, тою*.

Самобутністю займенника *цей* (*ця, це, ці*) та його варіанта *оцей* є те, що він указує на предмет, що до нас ближче в просторі та часі. У художній літературі зі значенням «*цей*» вживають займенник *сей* (*ся, се, сі*). Займенник *той* (*та, те, ті*) та його варіант *отой* передає те, що віддалене в просторі. У діалектах є займенник *тамтой*.

Іван Огієнко стверджує, що українська мова знає «дуже цікаве явище» – вживання займенників **той, та, те** без вказівного значення. Наприклад, у Т. Шевченка маємо: *Згину, як той лист на сонці; Як той явір над водою; Кругом хвилі, як ті гори*. «Це явище української мови ми обов'язані плекати, а не забувати його, тим часом в підсоветській Україні це явище вважається ознакою “буржуазного націоналізму”, і тому школа та редактори мусять викидати його, і тільки відважніші письменники часом не забувають про нього як про щирі ознаки української народної мови» [7, с. 51].

Самобутністю мови є те, що вказівні займенники є складниками фразеологізмів: *міряти тією ж міркою; бути цього не може; ні те, ні се; де се видано; ні з того, ні з цього; ні в сих, ні в тих*.

На рівні вказівних займенників часто трапляються інтерферентні помилки, наприклад, *в один і той же час* (правильно: *одночасно, водночас, саме тоді*), *в той же момент* (правильно: *тієї (тої) ж миті*), *такий самий* (правильно: *тотожний, подібний*), *той чи інший* (правильно: *той чи той* або: *такий чи інший*), *у той час* (правильно: *тоді, на ту пору*).

3. 4. **Присвійні займенники** підтверджують національну неповторність у таких фразеологізмах: *ваши слова та в Божі уста; ваш покірний слуга; викреслити з своєї пам'яті; знати, як свої п'ять пальців*.

Правильним є вживання присвійного займенника *їхній*, а не *їх* (*їх* – це родовий відмінок від особового займенника *вони*): *їхня справа, їхні обов'язки* (неправильно: *їх справа, їх обов'язки*). Порушенням норми є: *своїми силами* (правильно: *сам, самотужки*), *бачив своїми очима* (правильно: *на власні очі бачив*), *мати своє враження* (правильно: *мати власне враження*).

3. 5. **Означальні займенники** мають самобутню парадигму, приміром, займенник *сам* (у називному відмінку множини і омонімному з ним знахідному) має паралельні форми: *самц* і *самі*.

Специфікою української мови є розрізнення *самий* і *самий* за значенням. Займенник *самий* (наголос на основі) указує на певну межу предмета або ознаки: *...щось лізе вверх по стовбуру, до самого краю* (Т. Шевченко). Займенник *самий* означає, що діяч виконує дію без сторонньої допомоги: *... могла залишити Остапа на день самого* (М. Коцюбинський).

Займенники *всякий* та *кожний* зі значенням «окреме в певному кількісному ряді» здебільшого є синонімами: *Всякий сам свою долю кує* та *Кожний сам свою долю кує* (нар. тв.), проте займенник

кожний може набувати значення «усі по одному», а *всякий* – це і «різноманітний, різний», і «який-завгодно на вибір».

Означальні займенники, входячи до складу фразеологізмів, увиразнюють національну неповторність: *сам собі господар; той самий; хоч того самого, аби в іншу миску; самому собі не вірити; бути самим собою; з іншого тіста; міряти всіх однією міркою; без усякого жалю* та ін.

Вплив російської інтерференції зумовив появу ненормативних конструкцій із займенником *самий*: *в самий раз, в самому соку, в саме серце* (правильно: *якраз, точнісінько; у розквіті сил; в самісіньке серце*). Означальні займенники вживаємо неправильно в таких випадках: *без всякого сумніву* (правильно: *поза всяким сумнівом, без ніякого сумніву*), *все інше буде* (правильно: *решта буде*), *сказали на весь голос* (правильно: *сказали на повний голос*), у *кожному разі* (правильно: *як-не-як*).

3. 6. **Питальні займенники** *хто, що* в місцевому відмінку мають надлишкову парадигму, оскільки є: *(на) кому, кім, (на) чому, чім*. Самобутніми є паралельні форми займенника *чий* у давальному відмінку чоловічого роду (*чийому, чиєму*), у місцевому відмінку чоловічого та середнього роду (*(на) чийому, чиєму, чийім*), у знахідному відмінку множини (*чийї, чийїх*).

Національну неповторність відтворюють займенники *хто, що, котрий, який*, вживані в значенні неозначених; тобто вони виконують розподілювальну (дистрибутивну) функцію: *От вони і стали розпитувати людей, чи нема у кого якої роботи* (О. Стороженко).

3. 7. **Відносні займенники** мають притаманні лише українській мові способи вживання. Займенник *котрий* використовують: а) щоб підкреслити вибір осіб, предметів із ряду однорідних: *Стережися того, котрого Бог назначив* (нар. тв.); б) як синонім до займенника *будь-який*: *От якби нам хто заспівав котру!* (Л. Українка); в) як синонім до займенника *деякий*: *Дітвора, котре біжить, котрого на руках несуть* (І. Квітка-Основ'яненко).

Національною специфікою займенника *чий* є вказівка на належність комусь певного предмета: *Чим хата багата, тим і рада* (нар. тв.). Займенники *який, що* уживаємо в усіх стилях мовлення, займенник *котрий* не властивий науковому й офіційно-діловому стилю.

Українську дійсність відтворюють відносні займенники у складі низки фразеологізмів: *хто старе пам'ятає, той щастя не має; що Бог дає, то все до ліпшого; яка пишиця, така й паляниця; чим хата багата, тим і рада; скільки не літай, а все прийдеться на землю падать*.

Відносний займенник *ні під яким виглядом* є порушенням норми (правильно: *у жодному разі*).

3. 8. **Заперечні займенники** національну неповторність ілюструють у творенні парадигми для займенника *нічий*, оскільки в давальному відмінку є паралельні форми: *нічийому і нічиєму*.

Заперечні займенники як мовна самобутність є складника низки фразеологізмів: *нікому на чолі не написано, хто він; ніхто не буде знати – тільки сич, та сова, та людей півсела*.

3. 9. **Неозначені займенники** *неабихто, неабищо, неабиякий* є самобутніми щодо вживання. Наприклад, *неабиякий* – це: а) великий, немалий, значний; б) видатний; в) не такий, як усі. А форми *не абихто, не абищо, не абиякий* заперечують кожного, будь-кого (тобто *не абихто*), *байдуже що (не абищо)*, будь-кого звичайного, нічим не примітного (*не абиякий*).

Неозначені займенники входять до складу самобутніх українських фразеологізмів: *мати за щось; тут щось не так; щось велике в лісі здохло*.

Висновок. Дані нашого матеріалу засвідчують, що український займенник є стрижневим у відтворенні національної самобутності та неповторності. Наповнюючись словесним змістом у сфері мовлення, займенники всіх розрядів дають змогу простежити національну специфіку на основі низки форм та особливостей вживання. Належність займенників до українського простору та етносу ілюструють писемні пам'ятки XI–XIII ст., обрядові пісні, здрібніло-пестливі форми. Доречно вивчати національну неповторність української мови не лише в лінгвістичному, а й у філософському, культурному, історичному, етнологічному аспектах.

Джерела та література

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: монографія / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Ч. I : підручник / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1959. – 390 с.

4. Ковалик І. І. Типологічна лінгвостилістична інтерпретація ліричного героя «Каменярів» Івана Франка / І. І. Ковалик // Українське літературознавство. – Львів, 1973. – Вип. 20. – С. 86–90.
5. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья / А. Крымский. – Т. І. Вып. 1. – М. : [б. и.], 1907. – 545 с.
6. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К. : Основи, 2004. – 304 с.
7. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Наша літературна мова / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) // Дивослово. – 2007. – № 10. – С. 45–51.
8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 584 с.
9. Сучасна українська мова : підручник / [О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. : за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
10. Фаріон І. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. : монографія / І. Фаріон. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. – 168 с.
11. Ющук І. П. Українська мова : [підручник] / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.

Мькытук Оксана. Украинское местоимение – основа создания национальной неповторимости. В статье проанализирован грамматический уровень украинского языка, который достигает своей стабильностью и одновременно неповторимостью еще IX века. Показано грамматические формы местоимения, что является основой создания национальной самобытности и остаются стержневыми на любом этапе развития языка. Проиллюстрировано особенности наполнения местоимений словесным содержанием в сфере речи, выяснено употребление украинского местоимения на основе письменных памятков XI–XIII вв., украинских обрядовых песен и уменьшительно-ласкательных образований. Охарактеризована неповторимость местоимения как части речи. Выделены национальные черты в формах местоимений всех разрядов. Проанализирована специфика местоимений в разных стилях речи, показано украинскую самобытность в создании пословиц и поговорок, выяснено интерферирующие ошибки в употреблении местоимений.

Ключевые слова: грамматический уровень украинского языка, национальная неповторимость местоимения, разряды местоимения, местоимения в разных стилях речи, интерферирующие ошибки.

Mykytyuk Oksana. Ukrainian Pronoun – the Basis for Creation of the National Uniqueness. The article analyzes the grammatical level of the Ukrainian language which traces simultaneously its stability and uniqueness back to the ninth century. The grammatical pronoun forms are displayed which are the basis for creation of the national identity and remain pivotal at any stage of the language development. The features of assigning verbal meaning to pronouns are analyzed in the field of speech, clarified the use of the Ukrainian pronoun on the basis of written records from the eleventh to thirteenth centuries, the Ukrainian folk songs and pet formations. Unique characteristic of pronouns as part of speech are shown. The national features in all forms of pronoun digits are singled out. The pronoun specific in different styles of speech is analyzed, the Ukrainian identity in the creation of proverbs and sayings is showed and interferential errors in the use of pronouns are clarified.

Key words: the grammatical level of the Ukrainian language, the national pronoun uniqueness, pronoun digits, pronouns in different styles of speech, interferential errors.

Стаття надійшла до редколегії
27.05.2013 р.

УДК 811.161.2'373.611:070

Іванна Мислива-Бунько

Складні слова в заголовках статей сучасної української преси

Визначено роль заголовка в оформленні статей української преси. Проаналізовано різні типи складних слів (композиції, юкстапозиції, аббревіатури), простежено їхнє семантико-стилістичне навантаження в заголовках статей сучасних українських газет і журналів. З'ясовано, що вживання складних слів у заголовках є функціонально виправданим і відповідає всім властивостям заголовка. Складні деривати дають змогу коротко передати інформацію, а їхня незвична форма привертає увагу читача. Встановлено функції складних слів у заголовках статей преси, як-от: номінативна, інформативна, акцентуаційна, апеляційна, прагматична, емоційно-експресивна, іронічна, створення характеристики образів, подій, процесів.